

Lisztóczy László

„Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben”

Dsida Jenő és Kós Károly barátsága

Az Erdélyi Helikon 1933. évi tizedik száma Kós Károlyt köszöntötte ötvenedik születésnapján. A párját ritkítóan gazdag összeállításban helyet kapott Dsida Jenő talán legszebb és legszellemesebb prózai műve, *Az elveszett ló* is. A líraiságot és a humort mesterien ötvöző elbeszélés egy Kós Károlynál három esztendővel korábban tett sztánai látogatás emlékét örökítette meg „a krónikás hűségével”, az ünnepelt „nagyobb dicsőségére”.

A sztánai kirándulásra természetesen nem előzmények nélkül került sor. 1925-ben Dsida Jenőt is elérte és magával ragadta – elsősorban Reményik Sándor közvetítése révén – a transzszilvanizmus szellemében újjászülető, hivatására döbbenő romániai magyar irodalom első nagy hullámverése és üzenete. Szemlélteti ezt például három *Erdély* című, az említett esztendőben keletkezett verse. Mindhármát a transzszilván líra egyik jellegadó tematikus eleme, a szülőföldhűség diktálta. „Kemény föld, de szeretem mégis, / mert csodaszép, mert meseszép” – fogalmazza meg az elsőben a transzszilván költészetre oly jellemző paradoxont. A másodikban ezt a *Szózatra* emlékeztető, a bölcső és a sír toposzát idéző hűségvallomást olvashatjuk: „itt maradsz, itt élsz mindörökké, / itt porladsz némán szürke röggé, / ha rád borul a ködös ősz”. Befejező strófája a transzszilván irodalomban gyakran föltűnő szülőföldszimbólumot, az erdélyi havasok világát becézi. Ezt a jelképet ismétli meg és a hozzá való hűséget fokozza a harmadik *Erdély*-vers. A hegyszimbólumra épül, az otthon maradás ethoszát sugallja a szintén 1925-ben keletkezett költeménye, az *Erdélyi bércek* is. Az erdélyi magyar lírában a húszas évektől – mutatott rá Láng Gusztáv – a tájszimbolika vált „a szülőföldkultusz legfontosabb hordozójává”. Ez érvényes Dsida egész alkotói pályájára is.

Korántsem véletlen tehát, hogy a pályakezdő költő ahhoz az írói csoportosuláshoz csatlakozott, amelynek Kós Károly volt az egyik legfőbb szellemi előkészítője és szószólója: a transzszilvanizmus jegyében szárnyat bontó, az autonóm erdélyi hagyományok megőrzését és gazdagítását hivatásának tekintő Helikon-mozgalomhoz.

A mozgalom kibontakozásának első állomását az Erdélyi Szépmíves Céh névre keresztelt könyvkiadó életre hívása jelentette 1924-ben, melynek igazgatói tisztét Kós Károly töltötte be. 1926. július 15. és 18. között Kemény János marosvécsi kastélyában tanácskozássra gyűltek össze az erdélyi magyar írók, és a hajdanvolt keszthelyi *Helikon* mintájára létrehozták szervezetüket, az erdélyi Helikont. Elhatározták, hogy évről évre találkoznak. Az irodalmi csoportosulás védnökséget vállalt az Erdélyi Szépmíves Céh fölött, és két év múlva, 1928 májusában megindította az *Erdélyi Helikon* című folyóiratot.

Dsida Jenő nem csupán azonosult a mozgalom ideológiájával, irányításában közvetlen szerepet is vállalt. Már megalapítása évében, 1928-ban munkatársává fogadta az *Erdélyi Helikon*, 1930-ban rövid ideig szerkesztette is. 1929-től meghívást kapott a marosvécsi írótalálkozókra, és azokon rendszeresen meg is jelent. Egyedül az 1937-esről hiányzott, melyet rendhagyóan szeptember 10. és 12. között rendeztek meg: Dsida épp akkor töltötte mézesheteit Imbery Melindával. Az 1934-es összejövétel végén az írók nevében ő köszönt el a házigazdától, Kemény Jánostól és feleségétől igen meleg hangon. Erről és az 1936-os eszmecszeréről lírai pátoszú beszámolót tett közzé a *Pásztortűz* hasábjain. Második és harmadik verseskötete, a *Nagycsütörtök* és az *Angyalok citeráján* az Erdélyi Szépmíves Céh emblémájával jelent meg, melynek 1933-ban néhány hónapig lektora is volt. Az irányzathoz mindvégig hű maradt, védelmében olykor nemzedéktársaival és barátaival is pörbe szállt.

„Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánumot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát” – nyilatkozta 1930-ban, a sztánai látogatás esztendejében az *Erdélyi Helikon*nak. A vallomás lényegében Ady Endre *Ismertlen Korvin-kódex margójára* című, 1905-ben írt esszéjének a próféciaját ismétli meg. A *Nyugat* költőfejedelme, aki kiábrándult a milleniumi Magyarország frázishazafiságából és maradandóságából, ebben a művében az erdélyi múlt tanulságain töpreng, és arra a következtetésre jut, hogy a demokratikus hagyományokban igen gazdag, műveltségét nyugat-európai mérce szerint alakító, három kultúrát egyesítő országrész fogja fölnevelni a jövő nagy magyar tehetségeit, válhat a magyar újjászületés bölcsőjévé. A tanulmány az impériumváltozást követően jelentős hatást gyakorolt az erdélyi magyar értelmiség útkeresésére és öntudatra ébredésére, megelőlegezte és ösztönözte az ún. erdélyi gondolat térhódítását. A *Helikon*-mozgalom tagjai sűrűn hivatkoztak rá. A *félszáz esztendő Ady Endre* című, a *Pásztortűz* 1927-es évfolyamában közreadott írásában Dsida Jenő is méltatta, büszke öntudattal állapította meg, hogy szerzője „Erdélybe veti a megjobbulás minden bizodalját”.

Ilyen előzmények után fordult Kós Károly 1930-ban „egy nyári délelőtt” a következő szavakkal ifjú eszmetársához és barátjához: „Vasárnap gyere ki hozzám Sztánára! [...] Mert onnan átmehetsz Körösfőre, ahol vasárnap új kenyérrel oszt úrvacsorát a pap. Ünnepi díszben a falu, férfiak, asszonynepek kalotaszegi gúnyában. Olyant, tudom, nem láttál még...”

A költő eleget tett a meghívásnak. Erre nemcsak Kós Károly személye, hanem a körösfői úrvacsoraosztás is csábította: szerette volna még jobban megismerni Kalotaszegget, melyet temesvári származású vendéglátója sorsdiktálta szülőföldjének tekintett, és szenvedélyesen szeretett.

Fél tíz óra tájban érkezett meg a sztánai vasútállomásra. Csakhamar megtalálta „a híres-nevezetes, sokat emlegetett fészket, a kalotaszegi törvény szerint épült, hegyes süvegű Varjúvárat, melyet az ezermester Kós maga tervezett meg és épített”. Az épület

pontos, szemléletes leírása közben két szépprózai alkotására is utalt, és stílussteremtő építőművészi törekvéseit is jellemezte: „A lombokkal környezett és zölddel futtatott falak valami különös ódonyságot leheltek, mintha nem is mai embernek, hanem évek száza előtt a Varjúnemzetség valamely leszármazottjának vagy a Gálok nehéz léptű sarjának nyújtának védelmet. A tulajdonképpen kicsi ház – ez a Kós-építészet egyik sajátja – nagyot mutat. Otthonosan kisméretű és mégis impozáns. Igazi varjúvár. Éppen olyanak találtam, amilyenek a Kós rajzai és metszetei nyomán elképzeltem: kemény vonalú zárkózottság, gyakorlati logika, meleg lakályosság és sajátosan magyar lovagromantika kedves keveredésének.”

Amikor átlépte „a körbefutó várkerítés kapuját”, a házigazda kinn állt az udvaron. Mivel a körösfői istentisztelet kezdetéig, tizenegy óráig kevés idő volt hátra, be se engedte a házba, rendelkezésére bocsátotta Pici névre hallgató „kis mokány hegyi lovát”, hátára ültette, és a faluba küldte. Vacsoraidőig adott kimenőt számára.

Körösfőn a vendégnek eleve kijáró kedvességgel és szeretettel fogadták a jövevényt, aki ráadásul híres ember volt, s egy még híresebb, Kalotaszegen köztiszteletnek örvendő földijük házából és lován érkezett. A falu szélén egy „királyian szép öltözetű” menyecskevel találkozott, aki megismerte „Kós mérnök úr” lovát. Ez megteremtette közöttük a bizalom légkörét, s a lovat és gazdáját otthonába invitálta. Útközben – régi falusi szokás szerint – úgy köszöntötte, és oly barátságosan szólt hozzá mindenki, mintha közülük származott volna, és „hosszú bujdoklás után” érkezne haza. A falu lakói csapatostul épp a templomba siettek, hozzájuk a ló elszállásolása után Dsida Jenő is csatlakozott. A látványt lírai pátoSSzal örökítette meg: „A dombra kanyargó úton színes csoportok igyekeztek szaporán. Délceg legények, ruganyos lépésű, sudár leányok, pirosposzsgás gyermekek és megfontolt öregrendűek. Valamennyien ünneplőben: a legszebb magyar típus, a legszebb magyar népviseletben. A színek tobzódása, versengő viritása és tökéletes harmóniája több volt, mint piktúra: zene volt. Az üde és idillikus élet ünnepvé fokozott szimfóniája. Láttam azóta más népek viseletét, királyi díszfelvonulásokat, de ehhez a szépséghez foghatót azóta sem.” A leírás *A Kalota partján* című Ady-verset juttatja eszünkbe, annak költőjét nyűgözte le ilyen ellenállhatatlan erővel a templomból hazafelé tartó „pompás magyarok” „tempós vonulása”, viseletének színgazdagsága, tündöklő szépsége, mely az „állandóság”, a „biztosság” nyugalomával árasztotta el nyugtalan lelkét.

A szívsimogató, folyton új és új meglepetést tartogató élmények Dsida egész napját végigkísérték. Többen is meghívták ebédre. Egy Péntek nevezetű, népes és vidám családot választott, akik „ízletes pulykapecsenyével” kínálták. Megfigyelte, hogy vendéglátói „milyen keresetlen, hibátlan, ízes szép irodalmi magyarsággal beszélnek”, „mennyi tudás, okosság, intelligencia és bölcsesség csillan meg szavaikban, eleven, derűs humorukban”. Ebéd után „a verőfényes tornácban” pipászó mellett hányták-vetették meg a világ dolgait, majd a költő „valami tágas csűrben” táncolta végig a délutánt „hosszúfo-

atos, pártás leányokkal” és „karcsú menyecskékkel”, „eszeveszett jókedvvel”, „a fiatal-ság és nyár sűrű illatától” megittasultan.

Már alkonyodott, amikor a Pici hátára ült, és elindult Sztána felé. A falu utolsó házáig sokan elkísérték, fehér meg piros kendőkkel integettek utána. A „kényelmesen porosz-káló” ló hátán ülve összegezte benyomásait. Úgy érezte, hogy megtalálta Kós Károly egyéniségének és művészetének kulcsát: „Ezért az arisztokratikus, nagyszerű népért érdemes élni és dolgozni. Kalotaszeg a magyar nép esze és szíve. Magyarvoltom tudata kellemes büszkeséggel áradt el bennem.”

A Sztánára tartó költő az egyre sűrűbbé váló erdőben és sötétségben addig-addig terelte a lovat a helyesnek vélt irányba, amíg el nem tévedtek. Hosszan tartó odissa-za után, éjjel fél kettőkor érkezett meg holtfáradtan és farkaséhesen a Varjúvárba. Amikor kalandját mesélte, Kós Károly közbevágott, hogy miért nem bízta magát a lóra, amely noszogató nélkül is a jó utat választotta volna. Őt is hazahozta mindig, amikor elaludt a hátán.

A házigazda először a lovat szállásolta el, majd kenyeret, szalonnát és túrót rakott vendége elé, bort hozott és poharakat. Vacsora után vizet öntött egy mosdótálba, majd magára hagyta ifjú barátját, de figyelmeztette, hogy elalvás előtt csukja be az ablakot. Az ablak nyitva felejtődött, és a fáradságtól csakhamar álomba zuhanó költő a hajnali szür-
kületben arra ébredt, hogy a mosdótálban egy fekete varjú fürdik, és hideg vízhullámo-
kat csap az arcába. A történetek miatt újabb szemrehányásokat kellett meghallgatnia, és a ló után megint egy állat miatt. Mindez a figyelmes olvasónak azt is elmondja, hogy Kós Károly nagyobb gyakorlati érzéssel bírt, inkább értett a természet, az állatok nyelvén, mint fiatal barátja, aki a költészet elefántcsonttornyában érezte igazán otthon magát.

Reggel Kós Károllyal együtt tért vissza Kolozsvárra.

Ez az írás nemcsak szellemességével, humorával ragadja meg olvasóját, hanem ér-
zelemgazdagságával is. Amikor a szülőföldről, a nemzetről, a kalotaszegi népviselet
varázsáról vagy Kós Károly egyéniségének, művészetének titkairól beszél, valósággal
átforrósodik a költő hangja. Dsida az 1920-as évek közepének a Végvári-versekre em-
lékeztető költői attitűdje után a *Psalmus Hungaricus* megszületéséig – melyet azzal a
keserű önváddal kezd, hogy „félezernyi dalában” le se írta a „magyar” szót, és ezért „a
minden-eszme sajtó árulója”-nak nevezi magát – általában visszafogottan, szemérme-
sen nyilatkozott magyarságáról és erdélyiségéről. A visszaemlékezés megragadottsága,
lírai pátosza azt tanúsítja, hogy a körösfiói élmények gazdagsága és szépsége, Kós Ká-
roly emberi és alkotói nagysága kizökkentette megszokott stílusából.

Az elveszett ló a legbeszédesebb és a legfontosabb dokumentuma kettejük barátság-
ának, mely mindvégig töretlen és harmonikus maradt. A sztánai és körösfiói élmények
is szerepet játszhattak például abban, hogy Dsida 1933-ban lelkes hangú riportot készí-
tett a Bánffyhunyadon alapított új Kalotaszegi Néprajzi Múzeumról annak vezetőjével,
Albrecht Dezsővel. A múzeum megnyitását előkészítő, négy főből álló bizottságnak – a

költő szavait idézem – „leghozzáértőbb, legagilisabb tagja Kós Károly író és műépítész volt”, aki „Kalotaszeg népművészetének alapos ismerője”, „egyéni művészete is a kalotaszegi nép lelkét tükrözi”: „az ő lelkessége és szakismerete irányította és buzdította a bizottság többi tagját” is.

1934-ben Dsida Kós Károllyal készült beszélgetést tett közzé az *Erdélyi Lapok* hasábjain az író akkortájt megjelent Szent István-regényéről, *Az országépítőről*. Megírását egy bíráló ösztönözte, mely a történelmi hűség ellen elkövetett vétségekkel gyanúsította meg az alkotást. Az írás történelmi forrásokra hivatkozva utasította vissza a vádat.

Kós Károly ebből a regényéből olvasott föl részleteket az erdélyi magyar írók 1934. február végén és március elején megszervezett anyaországi előadókörútján, amelyen Dsida Jenő is részt vett. Az Erdélyi Szépművészeti Céh könyveit és folyóiratát népszerűsítő turné két részletben és útvonalon zajlott. Az elsőn Bánffy Miklós, Kemény János, Kós Károly, Ligeti Ernő és Tamási Áron látogatott el hat hazai városba. A másodikon Ligeti Ernő és Tamási Áron helyébe Dsida Jenő és Nyíró József lépett. Ez az együttes „a dunántúli diadalút” után március 4-én városomban, Egerben tartotta utolsó fellépését fergeteges sikerrel.

Barátságuk egyik legemlékezetesebb és legismertebb epizódja 1936 nyarán játszódott le a marosvécsi írótalálkozón. A költő ez év májusában írta meg *Psalmus Hungaricus* című versét, melyet fölolvastott a tanácskozás résztvevőinek. „Mikor befejezte – idézte föl a történeteket Wass Albert –, könny volt mindenki szemében. Ekkor felállt Kós Károly, barázdás arcán hullottak a könnyek, odament Dsida Jenőhöz, megölelte és azt mondta neki: »Te taknyos, hogy mersz ilyen szépet írni!«” Népük szemérmes, „teremtő tettek” váltott, mindkettőjükben föl-fölizzó és egymás iránt is megnyilatkozó szeretete fejeződött ki jelképes erővel és messze sugárzó fénnel ebben az ölelésben.

Dsida élete végén *Tükör előtt* címmel önéletrajzi ciklust írt. Ennek *Tarka-barka strófák* című versében a számvetés, a búcsú igényével a „honfoglaló, nagy írónemzedék” tagjai előtt hajtott fejet, akik „első farmerekként” „bozótok, sziklák közt merészen” ösvényt törtek és tanyát ütöttek „ez erdőntúli részen”: a velük való „baráti lét avatta szépé” élete felét. Az idevágó strófa első sorában a helikonista költőtriász tagjait szólította meg, élükön Reményik Sándorral, közvetlenül utánuk pedig az írómozgalom legfőbb kezdeményezőjét és legfáradhatatlanabb munkatársát, Kós Károlyt. A versszak nyolc sorából hármát neki szentelt, őt mutatta be a leghosszabban, a legmelegebben és a legszellemebben. Emberi és alkotói világról, „zsémbes” és „harapós” természetéről maga is közvetlen tapasztalatokat szerzett az 1930-as sztánai látogatás alkalmából:

Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindig zsémbes, mindig harapós,
mindig teremtő tettekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós

és Kuncz, akit korán elvitt a gyászló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyíró, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán...

A következő strófákban az *Erdélyi Helikon* „szerkesztői trónján” ülő Kovács László és Kemény János nevével egészítette ki az idősebbek listáját, majd az *Erdélyi Helikon* íróinak újabb generációjáról, saját nemzedéktársairól készített leltárt. Profécija szerint a marosvécsi várat keresztrel fogja megjelölni az utókor, és azt tanítja majd róla, hogy „itt volt az erdélyi Keszthely”, mely „fényt vetett egy elborult, sivár világba”.

A *Tarka-barka strófák* 1938 májusában jelent meg az *Erdélyi Helikon* hasábjain. Dsida Jenő életéből ekkor már csak hetek voltak hátra: 1938. június 7-én este lépett be „a holtak falujába.” Az önéletrajzi ciklus *A pántos kapukon túl* című verse szerint – ez is az *Erdélyi Helikon* említett számában látott napvilágot – gyorsvonattal tette meg az odáig vezető utat, és azt is megüzente egy „üstökös-galambbal”: „Este érkezem.” Talán nemcsak ez, hanem a másik jóslata is valóra vált, s a „meszelt, parányi” égi állomáson valóban Kuncz Aladár fogadta őt és Kosztolányi. Személyükben mindkét haza képviseltette magát. Elküldte követét az a két szellemi műhely, amely a legközelebb állt hozzá: a *Nyugat* és az *Erdélyi Helikon*. A *Nyugat* első nemzedékéből üdvözölte őt egyik legfőbb mestere, a jajra – hozzá hasonlóan – a legszebb rímmel rácsapó, verszárlataiból az egész alkotásra visszaáradó fényt fakasztó poeta doctus, Kosztolányi. Az *Erdélyi Helikon* nevében a *Nyugat* eszményein nevelkedett kiváló esztéta és szerkesztő, a transzszilvanizmus eszméjének Kós Károly mellett a legnagyobb tehetségű szószólója és egyik legjobb barátja, Kuncz Aladár köszöntötte. Ez a fiktív forgatókönyv minden alkotóelemében átgondolt és hiteles.

Kós Károly csaknem negyven évvel élte túl fiatal barátját: kilencvennégy esztendőskorában, 1977. augusztus 24-én hunyt el Kolozsvárt. Öt nap múlva, 29-én délután ravatalozták föl a Farkas utcai református templomban. E sorok írója részt vett a temetésen, és emlékezetében máig elevenen él, hogy a halottat a házsongárdi temetőbe vezető útján kalotaszegi lányok is elkísérték, akik az 1930-as körösfői úrvacsoraosztás napján Dsida által is megcsodált, színpompás népviseletbe öltöztek, és végeláthatatlan sorokban párosával vitték a koszorúkat a koporsó után.

Túlvilági fogadásán bizonyára megjelent örökifjú barátja, Dsida Jenő is, aki legkésőbb akkor valószínű visszaadta egykori mesterének azt az ölelést, amit a *Psalmus Hungaricus*-ért kapott az 1936-os marosvécsi találkozón.

(Elhangzott 2016. május 5-én az erdélyi Helikon megalakulásának 90. évfordulója alkalmából rendezett miskolci emlékkonferencián)